

Оксана Бенца, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки
Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка

ПІДРУЧНИКИ З ГРОМАДЯНОЗНАВСТВА У ШКОЛАХ ЗАКАРПАТТЯ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ

У статті показано, що у міжвоєнний період з метою реалізації завдань громадянського виховання учнів у народних школах Закарпаття використовувалися підручники з громадянознавства К. Коханого, О. Маркуша, Д. Волковського, М. Скаржепи, М. Перейми. Підручники були пристосовані до національних особливостей і потреб українців, оскільки їх авторами були відомі освітні діячі краю. Зміст шкільних підручників мав на меті формування в учнів активної громадянської позиції, правової грамотності і високої моральної культури.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень та публікацій. У процесі становлення демократичного суспільства громадянську освіту можна вважати основним засобом підвищення правової культури особистості. Вона покликана забезпечити знання громадянами своїх прав і свобод, дотримання визначених законодавством норм і обов'язків.

Належне навчально-методичне забезпечення є однією з умов ефективного впровадження громадянської освіти. За останні роки в нашій країні зроблено ряд кроків щодо впровадження системи демократичної громадянської освіти, підготовлено пробні підручники, які нині проходять апробацію. Так, безперервність громадянської освіти в початковій школі забезпечується підручниками О.В. Лабашук та навчально-методичними посібниками для вчителів Г. Цибко, в старшій школі навчальними посібниками колективу авторів А. Арцишевського, Т.В. Бакка, І.М. Гейко та ін. На забезпечення оволодіння старшокласниками основами інтегрованих знань про цінності демократичного суспільства, сприйняття молоддю демократичних ідеалів та цінностей, спрямований навчально-методичний посібник із громадянської освіти за редакцією О. Пометун; на формування в українських школярів компетентностей, необхідних для проживання у європейському співтоваристві, націлені навчальний посібник для учнів Ю. Бицюра, О. Васильєва, Ю. Комарова, О. Реуга, А. Сиротенка, Ф. Степанова, Л. Топчія; рекомендації для учителів того ж колективу авторів; методичні рекомендації з позакласної роботи Л. Парашенка.

Вивчення досвіду створення підручників з громадянської освіти має неперевершену цінність. У контексті даної статті зупинимося на розгляді згаданої проблеми в Закарпатському регіоні.

Мета статті – проаналізувати зміст

підручників з громадянської освіти в Закарпатті міжвоєнного періоду та розкрити їх значення для формування активної особистості, набуття нею досвіду громадянських дій і демократичної поведінки.

Виклад основного матеріалу. Аналіз джерельної бази дає підстави вважати, що для викладання громадянської науки і виховання в міжвоєнний період у школах Підкарпатської Русі використовувалися підручники: “Гражданиниъ его права и повинности” (переклад книги Петра Деймка “Обианска наука”, зроблений К. Коханом, 1922 р.), “Гражданская наука” О. Маркуша (1925 р.), “Горожанська наука для народных и горожанських школ” Д. Волковського (1934 р.), “Учебник горожанської науки и вихованя. Часть III. для третьей классы руських горожанських школ” М. Скаржепи-М. Перейми (1937 р.) [8, 9].

Зупинимо увагу на першому із зазначених підручників. Спрямована на формування в школярів громадянознавчих понять, книжка “Гражданиниъ его права и повинности” була адаптована журналістом з Хотина К. Коханом для українських школярів. Однак, на думку рецензентів, вона мала певні недоліки. Зокрема, підручник був складний для розуміння його учнями, оскільки вмщав лекції, засновані на глибокій філософії. “Книжка “Гражданиниъ”, перероблена по руськи К. Коханымъ, не е способна быти учебникомъ для учениковъ народной и низшой середной школы, ибо хотя систематично е сочинена, содержитъ однако такі лекції, котрі лежать глубоко на филозофичныхъ основахъ и для учениковъ низшихъ клясъ, евентуально школь, не можуть быти понятными, – наголошував в рецензії М. Поляк. Однак, зазначав педагог далі, як посібник для вчителів ця книжка є дуже вдалою, хоча й вимагає від них додаткової підготовки. “Для учителей, а особенно

ПІДРУЧНИКИ З ГРОМАДЯНОЗНАВСТВА У ШКОЛАХ ЗАКАРПАТТЯ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ

народных преподавателей, якъ подручникъ есть книжка дуже добра. Але учитель, якъ народо-просвітительный преподаватель неотмінно муситься приготувати своїми живими словами на преподаваня, ибо читати буде изъ неи лекціи, такъ его преподаваня народу мало пользы принесе” [5, 126].

Як керівництво для вчителя, підручник допомагав розтлумачити відповідні громадянознавчі поняття, ознайомлював з устроєм держави, обов'язками і правами громадян. Ознайомлюючи учнівську молодь з поняттям “громадянин”, педагоги мали можливість використати відомості, вміщені в матеріалах теми “Громада”. Тема “Повинности” допомагала педагогам формувати в учнів почуття обов'язку. На сторінках підручника можна було прочитати про головні обов'язки громадян, якими були: 1) обов'язки до себе; 2) до родини; 3) до своєї держави; 4) до громади, людей [2].

К. Коханій, взявши за основу підручник П. Деймка, врахувавши особливості Підкарпатської Русі, створив оригінальний підручник, – стверджував Северин Бочек, інспектор шкільного відділу в Ужгороді [6, 126]. Свідченням цього є одна з перших тем підручника “Подкарпатска Русь. Генеральный Статут”. Отже, розповідаючи про державу, обов'язки і права громадян та будучи пристосованим до місцевих умов, підручник допомагав учителям вводити учнівську молодь в усвідомлення громадянства.

“Гражданска наука” О. Маркуша була рекомендована розпорядженням шкільного відділу від 21 липня 1923 р. за № 17.771 – 23 як “помочна книга” для вчительських семінарій і підручник для вчителів народних і горожанських шкіл. Невеликий за обсягом (всього 46 сторінок), підручник у зрозумілій і доступній формі подавав основні відомості громадянської науки. Зміст підручника складається з чотирьох розділів: перший – “Община, округ, жупа”; другий – “Держава”; третій – “Управленя Чехословацкой Республики”; четвертий – “Републиканець”. З правами та обов'язками людини, окружним і жупним устроєм знайомив учителів та семінаристів перший розділ. Другий розділ містив відомості про державу, символи Чехословацкой Республики. В його рамках можна було також ознайомитися з управлінням Підкарпатської Русі. Матеріалам про законодавчу, виконавчу та судову владу присвячений розділ “Управленя Чехословацкой Республики”. Права і обов'язки громадян, перепис населення, добродієння товариства – невеликий перелік

громадянознавчих понять, уміщених у четвертому розділі підручника [4]. Судячи з переліку назв розділів, можна стверджувати, що зазначений підручник вводив школярів в усвідомлення громадянства через формування у них толерантності, пошани до чеського народу та інших національних меншин, що входили до складу тогочасної Чехословацкой республики.

Таким чином, аналіз підручників з громадянської науки для вчителів “Гражданськы права и повинности” у перекладі К. Коханого і “Гражданска наука” О. Маркуша дає підстави стверджувати, що вони орієнтували педагогів на виховання в учнівської молоді громадянської свідомості і правової культури, допомагали їм зрозуміти основні громадянознавчі поняття, визначали напрями громадянознавчої роботи педагогів.

Усвідомлення учнями таких понять, як “держава”, “суспільство”, “народ”, “влада”, “обов'язок” мають своїм структурноутворювальним центром поняття “громадянськість”. Одним із найважливіших є поняття держави. Відповідно до вікових і дидактичних вимог, із цим поняттям ознайомлював учнів підручник Д. Волковського “Горожанська наука для народных и горожанських школ”. “Державою мы можемо назвати ту землю, що об'єднана спільними границями, управляється одною верховною владою і спільними законами та має спільні народно-господарські установи як пошту, железницю, финансы и т. д.” [1, 18].

У доступній формі, з метою розширення світобачення юних громадян, автор також розповідав учням про форми організації держави, якими були:

1) монархія; що за обсягом прав поділялася на патріархальну, тиранію та абсолютну, а “по правній основі” на спадкову, виборчу та насильницьку;

2) республіка, яка за походженням може бути: а) аристократична, де влада належить шляхті. Своєю чергою вона поділяється на: 1) родову; 2) урядницьку; 3) грошову аристократію; б) олігархічна, коли влада належить кільком особам; в) охлократична, “де панує товпа, чернь”; г) демократична, коли участь в управлінні державою беруть всі громадяни, а всі наболілі питання розв'язуються шляхом народного голосування.

3. Теократія, коли на чолі влади стоять представники релігії, духівництва, які на землі виконують владу Бога.

4. Плутократія, “де владу держить у руках капітал”.

ПІДРУЧНИКИ З ГРОМАДЯНОЗНАВСТВА У ШКОЛАХ ЗАКАРПАТТЯ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ

5. Об'єднані держави: а) союз держав складається з незалежних держав, “які в спільній державі є лише вольно споєні”; б) “сполкова держава, де поодинокі держави є лише тісніше зєднані; зєднана держава має власні уряди законодавчі”; в) унія двох і більше держав, яка може бути “особовою, де держави зєднуються особою пановника”, або реальною, “коли держави крім пановника мають и деякі спільні справи” [1, 20 – 22].

У підручнику знайшли своє відображення і проблеми становлення та розвитку правової культури як невід'ємної частини громадянського виховання. Формування в учнів поняття громадянина та основоположних ідей права починається з принципу рівноправності, який передбачає рівну для всіх гарантованість прав і свобод. “Всі державні громадяне перед законом є ровні и користуються однаковими правами горожанськими. Всі мешканці без огляду, якого они походження, громадянства, языка або релігії, користуються в республіці так, як її державні громадяне повної охорони свого житя и свободи” [1, 18]. Із принципу рівноправності випливає ідея про рівність не тільки прав, а й обов'язків громадян, ідея їх єдності, оскільки не може бути прав без обов'язків.

Виховати свідомого й активного громадянина держави можна за умови отримання ним необхідної кількості громадянознавчих знань. З огляду на це наступним етапом у формуванні правових понять, згідно з підручником, було ознайомлення учнів з: правами і свободами громадян, на особисту свободу, на таємницю листування, на недоторканість житла; на свободу слова; вільний вияв думки; навчання; “право петиційне, де кождый громадянин в межах своєї діяльності має право подавати петиції до влади и до законодавчих зобрань”; гарантована свобода совісті і віросповідання.

Здійснення прав і свобод було і залишається невіддільним від виконання громадянами своїх обов'язків. Тому при ознайомленні учнів з обов'язками громадян у підручнику звертається увага, зокрема, на такі з них: виконувати закони і розпорядження держави; обирати і бути обраними; оплачувати податки; свідчити; військовий обов'язок (військовозобов'язаними вважалися чоловіки віком від 20 до 50 років. Тут же зазначалося, що на випадок війни зобов'язаними вступати до війська є всі громадяни віком від 17 до 60 років) [1, 20].

Отже, Д. Волковський на сторінках підручника “Горожанська наука для народних и горожанських шкіл” надавав великого значення

ознайомленню учнів з системою правознавчих понять, оскільки засвоєння принципу невіддільності прав і свобод від виконання своїх обов'язків допомагало молоді усвідомити своє місце в суспільстві.

Особливого значення Д. Волковський також надавав ролі родинного виховання у громадянському і моральному становленні особистості. Готовність до високої місії батька й матері – одна із найважливіших сторін громадянськості людей. Тому про батька читаємо як про голову родини, який “стараєся про то, щоби його родина мала що їсти, в що одягнутися и не одчувала жадной бєды”, зважає на те, “щоби перед дітьми нічого не говорити образливого на матір, має слїдити за своїм поведєнем за своїми рухами и за своєю мовою, щоби не бути поганим прикладом для них” [1, 5]. Мати ж для своїх дітей є першою вчителькою. Від її виховання залежить майбутнє дитини, бо саме вона розвиває “їх дух и ї моральность”.

Родина також повинна прагнути прищепити дитині певні моральні та суспільні погляди, сприяти виробленню у неї відповідної поведінки, вона має докласти значних зусиль, щоби виховати людину, що “мусить мати ніжну совість и дуже розвинений змысл про честь”. “Сі дві душевні могутности являються головними порадниками в єднанню людини”, – читали діти в матеріалах теми “Родина” [1, 7]. Виховуючи в учнів почуття совісті, честі, обов'язку, відповідальності, Д. Волковський спонукав їх дотримуватися таких заповідей: завжди говорити лише правду; бути прямим і говорити правду у вічі; бути чесним, сплачувати борги, не красти, не ображати нікого, виконувати обцянку, нікого не обмовляти, уникати поганих речей і не зловживати важким становищем іншої людини; бути непідкупним та не використовувати свій вплив та своє становище для власної вигоди. “В урядовом єднаню не подлягає ані протекції ані родинним впливам”; бути вірним в приятелювані та в любові, а також впевненим в своєму уряді та у владі; бути скромним, не вихвалитися своїми досягненнями перед іншими; не бути гордим, допомагати іншим як добрими порадами, так і добрими справами; бути ввічливим; берегти чужу таємницю як зіницю ока; бути ніжним, добросердечним і щедрим; бути витривалим, любити своїх родичів та свій народ [1, 7].

У доступній і зрозумілій для дітей формі автор пояснює їм роль родини у вихованні моральних і громадянських чеснот майбутньої людини. “Лише в родині людина знаходить щастя, успіху и моральне задоволення. Родина продовжує людське

ПІДРУЧНИКИ З ГРОМАДЯНОЗНАВСТВА У ШКОЛАХ ЗАКАРПАТТЯ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ

потомство. Родина виховує дітей, приготує добрих громадян і дає своєму народові і державі великих героїв-воєв. Родина взагалі являється основою всього людського життя” [1, 9].

Отже, Д. Волковський на сторінках підручника “Горожанська наука для народних і горожанських шкіл” надавав великого значення ознайомленню учнів з системою правознавчих понять, оскільки засвоєння принципу невіддільності прав і свобод від виконання своїх обов’язків допомагало молоді усвідомити своє місце в суспільстві.

Громадянським змістом був сповнений і підручник М. Скаржепи-М. Перейми “Учебник горожанської науки і виховання. Часть III. для третьої класу руських горожанських шкіл”. Відповідно до вікових особливостей і дидактичних вимог підручник знайомить учнів з ознаками держави. “Наша республіка є тому державою, позаяк 1. має свою територію (землю), котра творить єдиний і невіддільний цілий, 2. на тій території живуть горожане в громадному тривалому зв’язку, 3. ті горожане є на своїй землі самостійні, не є піддані жадній другій державі” [7, 8].

Для становлення громадянськості важливу роль відіграє усвідомлення різниці між державою і народом. Щоб учні не плутали цих понять, у підручнику в доступній для них формі подане відповідне роз’яснення: “Народ розвивається по малу, держава може повстати і в короткому часі. Народ не можна скоро вигубити, хыба щоб його насильно знищив. Держава може скоро зникнути договором межі народами. Народ то є люди, держава є також люди, але і країна, на котрій люди живуть і самостійність, яку на своїй території мають” [7, 7].

Оскільки в підручнику Д. Волковського визначення держави складає майже весь зміст тексту і є єдиним, то істотною відмінністю підручника М. Скаржепи – М. Перейми є те, що ця тема складається з двох основних тем: “Народ і держава” та “Початок держави”. Структура першої теми містить такі підтеми: “Народ і держава”; “Меншини”; “Переселення народів”; “Краєне за границями”; “Прихильність до народа і держави”; “Народні власности”.

Питання меншин, їх прав, особливо для західноукраїнських земель, упродовж багатьох століть було і залишається дуже актуальним. Тому автори виділили згадане питання окремим пунктом. Оскільки в період 1919 – 1939 рр. Закарпаття перебувало під владою Чехословаччини, то з огляду на Конституцію ЧСР, М. Скаржепа – М. Перейма ознайомили учнів

з правами меншин. “Всі горожане ЧСР хоч якого языка, суть перед законом рівні, мають однакові права, можуть набувати уряди, або виконувати свої заняття, можуть уживати хоч якого языка в приватному житті, в торгівлі, в печаті. Язык чехословацький є державним, але в округах, и оселях, де є принайменше 20% жителів меншиного языка, мусять уряди в зносинах з ними уживати их языка. Меншини мають право на школи свого языка и на водповідну часть грошей на свої институції и зарядження. Воднороднювати народ силою є заборонено” [7, 13]. Таким чином, у рамках вивчення громадянської науки і виховання, школа повинна була виховувати громадян, що вміють поважати соціальні, економічні, культурні надбання певної національної спільноти, інших народів.

У сучасній державній політиці закон “Про національні меншини в Україні”, за висновками міжнародних експертів, є одним з найдемократичніших порівняно з аналогічними законами інших країн світу. Зокрема, в статті 1 підкреслюється: “Україна гарантує громадянам республіки незалежно від їх національного походження рівні політичні, соціальні, економічні та культурні права і свободи, підтримує розвиток національної самосвідомості і самовиявлення”.

Усі громадяни України користуються захистом держави на рівних підставах. При забезпеченні прав осіб, які належать до національних меншин, держава виходить з того, що вони є невід’ємною частиною загальноновизнаних прав людини” [3, 3].

Отже, на сторінках підручників Д. Волковського “Горожанська наука для народних і горожанських шкіл” і М. Скаржепи – М. Перейми “Учебник горожанської науки і виховання. Часть III. для третьої класу руських горожанських шкіл” формування правознавчих понять як складової частини громадянського виховання здійснювалось шляхом ознайомлення учнів з окремими правами, свободами та обов’язками громадян, гарантом здійснення яких повинна виступати держава. Адже важливою умовою існування держави як цивілізованого суспільства було і залишається усвідомлення її громадянами органічної єдності прав і обов’язків, гармонійне поєднання ними громадських і особистих інтересів.

Висновок. Підручники з громадянознавства, які використовувалися в народних школах міжвоєнного періоду в Закарпатті, були адаптовані до національних потреб і умов українського населення краю. Їх автори – відомі освітні діячі краю К. Коханій, О. Маркуш, Д. Волковський,

ДЕЯКІ ЗАУВАГИ ЩОДО ВПЛИВУ ВАСИЛЯ БАРВІНСЬКОГО НА ФОРМУВАННЯ ТВОРЧОЇ ІНДИВІДУАЛЬНОСТІ МИКОЛИ КОЛЕССИ

М. Скаржепа, М. Перейма створили оригінальні і доступні навчальні книги, які мали на меті ознайомлення школярів з формами та ознаками держави, формування у них високої правової і моральної культури.

Виходячи з того, що підручники з громадянської освіти і виховання охоплювали широкий спектр проблем суспільного життя того часу і віддзеркалювали потреби українського населення, доцільно було б дослідити принципи та методи створення підручників і використання їх при доповненні змісту сучасних підручників з урахуванням поліетнічного складу населення Закарпатського регіону.

1. Волковський Д. *Горожанська наука для народних и горожанських шкіл.* – Ужгород: Унію, 1934 р. – 80 с.

2. *Гражданниъ его права и повинности: Переклад книги Петра Деймка “Обианска наука”, зроблений К.Коханим.* – Прага, 1922. – 81 с.

3. Закон України “Про національні меншини в Україні”. – К., 1993. – С. 3

4. Маркуш А. *Гражданская наука.* – Ужгород: Викторія, 1925. – 46 с.

5. Поляк М. Рецензія на книгу “Гражданниъ его права и повинности” (Прага, 1922) // *Учитель.* – 1922. – Ч. 9. – С. 125 – 126.

6. С.Б. (Северин Бочек) Рецензія на книгу “Гражданниъ его права и повинности” (Прага, 1922 р.) // *Учитель.* – 1922. – Ч. 9. – С. 125 – 126.

7. Скаржепа М. – Перейма М. *Учебник горожанської науки и виховання. Часть III. для третьої класи руських горожанських шкіл.* – Прага, 1937. – 148 с.

8. ДАЗО. – Ф. 28. – Оп. 3. – Спр. 1372. Розпорядження Міністерства освіти про рецензування підручника Поулічека, Шпильки, Маркуша й Машкаринця “Обианска наука а вихова” для початкових шкіл, листування з рецензентами, висновок; рукопис підручника, рецензії.

9. ДАЗО. – Ф. 28. – Оп. 3. – Спр. 1395. Рецензія на підручник “Горожанська наука й виховання” для народних шкіл (початкових) 3, 4, 5 кл. Маркуш-Машкаринець.

Микола Ластовецький, композитор, заслужений діяч мистецтв України,
директор Дрогобицького державного музичного училища імені Василя Барвінського,
доцент кафедри музикознавства і фортепіано
Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка

ДЕЯКІ ЗАУВАГИ ЩОДО ВПЛИВУ ВАСИЛЯ БАРВІНСЬКОГО НА ФОРМУВАННЯ ТВОРЧОЇ ІНДИВІДУАЛЬНОСТІ МИКОЛИ КОЛЕССИ

У статті на основі висловлювань Миколи Колесси простежується роль Василя Барвінського у становленні його мистецької позиції як музиканта та композитора.

Постановка проблеми. Дослідження взаємовпливів одних потужних творчих індивідуальностей на інші завжди викликало поглиблений інтерес у поціновувачів їхнього таланту. Особливо цікаво, коли йдеться про сучасників, до того ж Микола Колесса і Василь Барвінський належать до когорти композиторів, з іменами яких пов'язане піднесення музичного життя на Західних теренах України.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Окремі розвідки про М. Колессу і В. Барвінського вийшли з-під пера багатьох науковців: зокрема, Й. Волинського, О. Паламарчук, С. Павлишин, Л. Кияновської та інших. Проте у них тема даної публікації заторкувалась достатньо побіжно,

а тому вимагає більш ґрунтового висвітлення.

Метою статті є дослідження впливу Василя Барвінського на творчість Миколи Колесси.

Виклад основного матеріалу. У 2008 році широка музична громадськість святкує поважні ювілеї, серед яких 120 років від дня народження Василя Барвінського (1888 – 1963) і 105 років від дня народження його молодшого сучасника Миколи Колесси (1903 – 2006).

Хтозна, скільки б років життя відпустила доля В. Барвінському, можливо, він теж би досяг свого столітнього ювілею, оскільки жив теж праведно, чесно і не лукаво, як його соратники по “музичному перу” (М. Колесса і С. Людкевич).